

УДК 159.9.378

Становлення поняття «професійна ідентичність» у вітчизняній і зарубіжній психології

Валерій Лаврентійович Зликов

КАНДИДАТ ПСИХОЛОГІЧНИХ НАУК, ДОЦЕНТ
ПРОВІДНИЙ НАУКОВИЙ СПІВРОБІТНИК
ЛАБОРАТОРІЇ МЕТОДОЛОГІЇ І ТЕОРІЇ ПСИХОЛОГІЇ
ІНСТИТУТУ ПСИХОЛОГІЇ ІМ. Г.С. КОСТЮКА НАПН УКРАЇНИ
e-mail: olenovka@gmail.com

Світлана Олексіївна Лукомська

КАНДИДАТ ПСИХОЛОГІЧНИХ НАУК
НАУКОВИЙ СПІВРОБІТНИК ЛАБОРАТОРІЇ МЕТОДОЛОГІЇ І ТЕОРІЇ ПСИХОЛОГІЇ
ІНСТИТУТУ ПСИХОЛОГІЇ ІМ. Г.С. КОСТЮКА НАПН УКРАЇНИ
e-mail: svitluk@ukr.net

Стаття присвячена аналізу особливостей використання поняття «професійна ідентичність» у вітчизняній і зарубіжній психології. Висвітлено сучасні підходи до структури професійної ідентичності, її зв'язку із соціальною та загальною ідентичністю.

Ключові слова: ідентичність, професійна ідентичність, соціальна ідентичність, криза ідентичності, особистість.

Постановка проблеми й актуальність дослідження. Зі зміною соціально-політичних цінностей, що відбулись в Україні після здобуття незалежності, виникла парадоксальна ситуація, а саме система підготовки і перепідготовки фахівців фактично залишилась у руслі авторитарної педагогіки за декларування вищими педагогічними закладами гасел педагогіки співробітництва й гуманізації навчально-виховного процесу. Абсолютно зрозумілим стає факт наявності глибокої кризи особистісної і професійної ідентичності сучасних спеціалістів, що неминуче позначилося на рівні підготовки більшості абітурієнтів останніх років.

Водночас не можна стверджувати, що криза ідентичності відбувається лише на теренах колишнього СРСР і країн так званого Варшавського договору. На нашу думку, цю проблему у більш узагальненому виді сформулював американський психолог Р.Дж. Ліфтон [16]. Він стверджує, що ідентичність сучасної людини апріорі не може бути стабільною. Це зумовлено такими причинами:

а) цифровою революцією в ЗМІ, коли людина, навіть перебуваючи у власному культурному середовищі, обов'язково, хоча й у різний спосіб, пере-

буває під зовнішнім впливом (супутникове телебачення, Інтернет тощо);

б) глобальною соціально-політичною кризою, що виникла після розвалу СРСР, а також зникненням двополюсної світової системи, що призвело до кризи свідомості не тільки мешканців пострадянського простору, але й західних громадян і жителів країн «третього світу», які змушені підлаштовуватися під нову, достатньо аморфну, «схему» світу;

в) появою у сучасної людини екологічної свідомості, що знаходить свій прояв у виникненні почуття «можливого кінця світу» за її безпосередньої участі в техногенній діяльності, що «створює певний фон тривожності» як одне із домінуючих настановлень сучасного світогляду.

У сучасному суспільстві структура Я його індивідів набуває найбільшої когнітивної складності порівняно з будь-якою історичною епохою. Відповідно, питання про становлення ідентичності та можливі шляхи її переформатування також набувають значної складності. Оскільки, чим більше Я-образів, тим складніше зберегти «...саму ідентичність, усвідомлення приналежності кожного зі своїх Я-образів до єдиного комплексу Я».

На думку лорда Дж. Сакса, автора книги «Чесноти відмінності. Як уникнути зіткнення цивілізацій (The Dignity of Difference: How to Avoid the Clash of Civilizations)», відмінність XXI століття від XX-го в тому, що на зміну політики ідеології приходять століття політики ідентичності. У контексті постнекласичної парадигми науковий і філософський інтерес до проблеми ідентичності (особистісної, гендерної, соціальної, цивілізаційної,

культурної, професійної, віртуальної, мобільної, онлайн-ідентичності) свідчить про необхідність переосмислення фундаментальних характеристик людини (індивіда, суб'єкта, особистості) з урахуванням глобальних трансформацій у сучасному світі [6].

Для періоду соціальної нестабільності характерні такі явища, як злом соціальних стереотипів, зміна системи цінностей, розмивання соціально-рольової структури суспільства. Всі ці чинники зумовлюють виникнення кризи ідентичності. Особистість, зберігаючи право на свою унікальність (залишаючись соціально значущою одиницею суспільства), часто прагне до прийняття ролі, що не відповідає її власним запитам і прагненням, зміщуючи акценти у бік соціальних рамок, установок і «чужих» поглядів. Таким чином, формальне прийняття особистістю загальноприйнятих в суспільстві цінностей не може змінити світоглядну основу самої людини, а відповідно, й сприяти її становленню як фахівця високого рівня, здатного адаптуватися до мінливих умов сьогодення.

Необхідно звернути увагу й на те, що у світі в останні десятиліття відбувається зміщення акцентів по відношенню до кризи ідентичності. А саме якщо 20–30 років тому зміна професійної ідентичності досить часто призводила індивідів до переживання ними почуття дискомфорту, то в даний час виникла інша тенденція у масовій свідомості. Молодь вже в ході навчання у вузі психологічно готова до можливої зміни своєї професії у майбутньому. Відповідно, ускладнюється процес інтерналізації групових норм, цінностей, паттернів. Типовою для сучасного етапу трансформації суспільства стає особистість професіонала, яка, змінюючись, створює свій внутрішній світ і норми соціальної взаємодії. Головна відмінність таких фахівців в порівнянні з їх попередниками кінця ХХ століття — готовність до самостійної смислової інтерпретації соціальної дійсності.

Якщо ідентичність дозволяє індивідові оцінити ступінь власної належності до певної соціальної групи чи спільноти, то сам процес такого оцінювання стає можливим завдяки самоідентифікації — особистісній активності, спрямованій на усвідомлення індивідом своєї соціальної сутності, зокрема й у професійному вимірі. «Самоідентифікація становить психологічний механізм становлення й зміни ідентичності особистості» [9].

Аналіз основних досліджень і публікацій з теми. Ідентичність — це широка концепція, що включає в себе всі якості особистісних сполучень, обумовлена великим масивом біологічних, психологічних, соціальних і культурних факторів. Навіть у великій науковій праці було б важко проаналізувати всю літературу, що присвячена вивченню ідентичності. В одній тільки психологічній області, за даними

Дж.І. Марсія, було проведено більш ніж 300 наукових досліджень за останні 25 років. Можна сказати, що сформувався окремий науковий напрямок — психологія ідентичності. Сьогодні поняття ідентичності в різних контекстах широко використовується й у психології, й у соціології, й у філософії (феноменологія), і в етології, й у політичній науці.

Натепер у філософських, культурологічних, соціально-психологічних, педагогічних концептуальних підходах поняття «ідентичність» трактується неоднозначно, що призводить до термінологічної невизначеності й створює труднощі для досліджень в гуманітарних галузях знань. На думку С.А. Баклушинського і Є.П. Белінської, жодне з психологічних понять не страждає такою невизначеністю, як поняття ідентичності [2].

Вивчаючи онтологічний аспект ідентичності, російський філософ О.І. Шафостов зазначає, що сьогодення є не одновимірною, а множинною реальністю, в якому ідентичність спрямована не на ототожнення людини із соціумом, а на упорядкування всіх реальностей, в яких розгортається її буття [8].

Російський філософ П.К. Гречко, аналізуючи ідентичність із позицій постмодерністських перспектив, стверджує, що у модернізмі ідентичність прирівнювалася до соціалізації та інтеріоризації цінностей, норм й ідеалів суспільства. Таким чином, соціальне-зовнішнє просто трансформувалося у ідеальне-внутрішнє. У постмодернізмі акцент робиться на самовираженні, самоствердженні, маніфестації власної значущості на базі зовнішніх культурних форм. Постмодернізм характеризує залежність від соціалізації як негативну, саморуйнівну, натомість культурні цінності й смисли повинні трансформуватися у неповторно-індивідуальні способи осмислення й оцінювання особистісного існування.

Постмодерна ідентичність починається з права особистості на ідентичність (свобода вибору своєї ідентичності), при цьому ідентифікаційна ініціатива зумовлена не суспільством, а самою особистістю. Постмодерна ідентичність розподіляється на фрагменти, які вписуються у життєвий світ людини. Різноманіття форм ідентифікацій людини призводить до появи так званої мережевої, або переговорної, ідентичності. Постмодерна ідентичність завжди короткочасна та зводиться до «примірювання» й зміни масок. Зокрема, М. Фуко пише, що ідентичність — це намагання захистити себе численними масками, при цьому сам суб'єкт виводиться за межі cogito у площину онтології, соціальної антропології та герменевтики. Вибір і зміна ідентичностей, за постмодерністами, це творча реалізація певної сучасної необхідності життя.

Послідовник М. Фуко, французький соціальний

філософ М. де Серто (M. de Certeau) стверджує, що ідентифікація – це акультурація до норм і практичних рекомендацій у повсякденному житті, а набуття ідентичності – це реалізація лінгвістичної системи за допомогою мовлення та самоствердження у теперішньому.

Складнощі у розумінні власної ідентичності на індивідуальному й на соціокультурному рівні характерні для епохи глобалізації, при цьому американський політолог С. Хантінгтон (S. Huntington) визначає самоідентичність як «зміст себе». Він стверджує, що екстремальні соціальні ситуації можуть зруйнувати ідентичність або різко змінити її; при цьому ідентичність визначається кожною людиною самостійно, хоча й є продуктом взаємодії людини з іншими. Таким чином, ідентичності ситуативні, виявляються при потраплянні в нове середовище, до якого необхідно пристосуватися, наприклад життя за кордоном, в інорелігійному середовищі тощо [14].

На думку англійського соціолога З. Баумана (Z. Bauman) у модернізмі проблема ідентичності полягала у тому, як створити та зберегти її сталою та міцною, у постмодерні вона трансформувалася й зосередилася на тому, як уникнути фіксації ідентичності й зберегти свободу. Свобода, на думку З. Баумана, не є властивістю чи досягненням людини, а є соціальним відношенням, яке пов'язує її з іншими людьми, соціальними інститутами та суспільством в цілому. Згідно з З. Бауманом, ідентичність стає призмою, через яку розглядаються, оцінюються й вивчаються багато важливих рис сучасного життя. Вільний індивід сучасності – це «протеїчна людина», тобто людина, яка одночасно недо-соціалізована і надто-соціалізована. Тому ідентичність потрібно постійно обговорювати, пристосовувати, конструювати без сподівання на її завершеність і цілісність [10].

Італійський психолог Д. де Грація (D. DeGrazia) пропонує розділяти чисельну й описову ідентичність. Чисельна ідентичність – це існування протягом часу як однієї й тієї ж самої істоти. З біологічної точки зору вона розглядається як така, що властива живій істоті й закінчується з її біологічною смертю, незважаючи на усі її зміни протягом життя. З психологічної точки зору чисельна ідентичність передбачає збереження базових психічних процесів (мислення, свідомість або пам'ять про себе й своє минуле). Описова ідентичність включає уявлення людини про себе, свої цінності, автобіографічні спогади, діяльність й ролі, стосунки з іншими людьми. Про цю ідентичність йде мова при описі кризи ідентичності – і саме вона є предметом психологічної дискусії. Виокремлення чисельної й описової ідентичності особливо важливе при обговоренні зміни й порушень ідентичності:

так, багато людських страхів з приводу зміни ідентичності визначаються як страх втрати чисельної ідентичності, але зміни реально загрожують лише описовій ідентичності. Наприклад, страх з'їхати з глузду від психічного захворювання описується хворим як страх перестати бути людиною (страх незворотно стати іншим), тоді як реально мова йде про зміни, за яких людина залишається сама собою [13].

Мета статті – аналіз концепцій професійної ідентичності у вітчизняній і зарубіжній психології.

Виклад основного матеріалу дослідження. Сьогодні характеризується онтологічною, гносеологічною та аксіологічною невизначеністю, ризикованістю, глобалізацією тощо. Поток комунікацій, збільшення соціальної мобільності людей, міграція, суміш мов, розмивання національних і становлення множинних ідентичностей, практика подвійного громадянства, «наднаціональність» культурних цінностей, поширення міжнародних організацій та інститутів, поява транснаціональних спільнот – це показова соціальна тенденція й соціальна ситуація розвитку сучасної людини. У. Бек вважає, що відбувається становлення космополітизації як нелінійного діалектичного процесу, у якому загальне й часткове, подібне й відмінне, локальне й глобальне повинні розумітися не як культурні антиподи, а як нерозривно пов'язані між собою, взаємодоповнюючі принципи [1]. Багато дослідників (З. Бауман, І.В. Довгальова, Н.Н. Федотова) сьогодні говорять про плюралізацію ідентичностей, не зводячи її ні до соціальних ролей, ні до стилів життя. Найчастіше мова йде про структурну різноманітність типів ідентичності, які інтегруються у певну цілісність.

А. Reid і К. Deaux використовували поняття «соціальні ідентичності» й «особистісні риси» замість соціальної та особистісної ідентичності. Розуміння того, що соціальні репрезентації охоплюють як соціальні, так і особистісні ідентичності, призводить до актуалізації проблеми когнітивної організації елементів ідентичності в цілому.

М. Бревер (M. Brewer) узагальнила соціально-психологічні, соціологічні та політологічні підходи до проблеми ідентичності та виокремила чотири загальні види соціальної ідентичності (мультиідентичності):

1) особистісно-центровані соціальні ідентичності – позначають те, яким чином властивості групи інтерналізуються окремими її членами та стають частиною їх Я-концепції;

2) реляційні соціальні ідентичності – визначають особистість у контексті її стосунків з іншими людьми в процесі спільної групової діяльності;

3) групоцентризовані соціальні ідентичності – аналогічні до колективного Я та соціальних іден-

тичностей, визначених М. Хоггом (M. Hogg);

4) колективні ідентичності – визначають процес, за яким члени групи хоча й не поділяють групових інтересів, але включені у соціальну взаємодію та звертають увагу на думки інших членів групи стосовно них.

М. Бревер при вивченні проблеми соціальних дилем, тобто процесу соціального вибору у важких умовах, виявила, що групова ідентифікація забезпечує основу для вирішення соціальних дилем залежно від відповідності ідентичності рівням колективної взаємозалежності. До членів колективу автор відносить тих, хто має доступ до загальних ресурсів або послуг і розуміє при цьому, що персональне використання цих ресурсів впливає на можливості всіх інших членів. Внесок соціальної ідентичності в кооперацію в умовах соціальних дилем може залежати від того, чи є ефект загального категоріального членства однаковим в різних за розміром і ознаками групах [12].

М. Бревер і Ш. Шнейдер описують ефект соціальної ідентичності, коли люди перебувають у конфронтації із соціальними дилемами. Внутрішньогрупове змагання припускає внутрішньогрупову кооперацію, причому більшу, ніж це зазвичай виходить в міжособистісних дилемах. Соціальна ідентифікація може допомогти зменшити тенденції деструктивної конкуренції з групами, коли ціна внутрішньогрупового зв'язку не збільшується. Повинні бути вищі за субординцією цілі, щоб індивіди прагнули до кращої кооперації [11].

Професійна діяльність – важлива й складна галузь функціонування сучасної людини, виконання якої зумовлює виникнення численних цілей та рівнів ідентифікації. У теоріях соціальної та рольової ідентичності стверджується, що людина може одночасно бути членом різних груп і виконувати різні соціальні ролі, а рівень складності ідентичності залежить від суб'єктивного структурування людиною сприймання своїх професійних ролей і членства у професійних групах. На думку В.В. Саза, М.Г. Вілсона складність професійної ідентичності зумовлює більшу ефективність професійної діяльності та створює більше можливостей для самореалізації особистості.

Переважає більшість сучасних досліджень професійної ідентичності акцентують увагу на соціальній ідентичності, складовою якої є ідентичність професійна (Ashforth et al., 2008; Blader, 2007), та шляхах, за якими індивіди визначають свою приналежність до тієї чи іншої професійної групи (Ashforth & Mael, 1989; Tajfel, 1978). Похідна від символічного інтеракціонізму теорія рольової ідентифікації стверджує, що Я-концепція є функцією ієрархічно структурованих рольових ідентичностей; у свою чергу, рольова ідентичність визначає місце

особистості у суспільстві (Charng, Piliavin & Callero, 1988) та характеризує її очікування від виконання соціальних ролей (Stryker, 1980). Тоді як деякі ідентичності визначаються виключно як рольові або соціальні, більшість професійних ідентичностей є одночасно як рольовими, так і соціальними. Наприклад, професійна ідентичність медсестри визначається не лише її членством у певній професійній групі (соціальна ідентичність), але й її роллю як опікуна, доглядальниці (рольова ідентичність).

Складність ідентичності безпосередньо пов'язана із поняттям коактивації, коли декілька ідентичностей актуалізуються одночасно. Наприклад, юрист, який працює у різних юридичних організаціях, є членом різних спільнот (професійного чи громадського об'єднання, політичної партії тощо), під час виступу на конференції актуалізує різні професійні ідентичності, а його доповідь від цього стає переконливішою та ґрунтовнішою, крім того, його діяльність як адвоката є ефективнішою через поєднання ролей громадського діяча та правознавця.

У 2002 р. М. Бревер і С. Роккас запропонували нове поняття «Social Identity Complexity» (складність соціальної ідентичності) – теоретичне поняття, що позначає суб'єктивні репрезентації внутрішньогрупових стосунків індивіда серед її / його множинних групових ідентичностей. Складність соціальної ідентичності відображає рівень подібності у сприйманні людиною груп, до яких одночасно вона належить. Якщо людина сприймає як подібні різні категорії, це свідчить про наявність у неї простої соціальної ідентичності, натомість чим більше вона бачить відмінностей між інгрупами, тим більш складна її соціальна ідентичність. Членство у багатьох соціальних групах (численні соціальні ідентичності) зумовлює більшу складність соціальної ідентичності, що призводить до розвитку більш досконалої, цілісної ідентичності, яка, у свою чергу, сприяє відкритості людини змінам, прийняттю загальнолюдських, універсальних цінностей та розвитку толерантності до невизначеності [7].

Поняття складності соціальної ідентичності відрізняється від інших підходів до розуміння того, як численні групові категоризації впливають на міжгрупові атиitudи. Наприклад, згідно з моделлю інгрупової ідентифікації (S.L. Gaertner, J.F. Dovidio), якщо людина залучена до різних, підпорядкованих одна одній соціальних груп, то позитивні атиitudи стосовно вищої за статусом групи поширюються на усіх її членів, тобто самокатегоризація відбувається лише для групи, вищої за статусом. Натомість у теорії складності соціальної ідентичності акцентується увага на тому, що самокатегоризація здійснюється одночасно у різних групах, до яких входить людина, та не залежить від їхнього

статусу та ролі у житті людини.

Досліджуючи позитивну професійну ідентичність, G.E. Kreiner, B.E. Ashforth та D.M. Sluss (2006) окреслюють, як працівники долають моральні, фізичні та психологічні труднощі задля знаходження позитивного сенсу своєї професійної діяльності та формування позитивного Я-образу. Аналізуючи кар'єрний розвиток (e.g., Ibarra, 1999), різноманітність діяльності (e.g., Bell & Nkomo, 2001; Roberts, 2005; Thomas & Gabarro, 1999) та професійне зростання (e.g., Carlsen, 2008; Kreiner & Sheep, 2009; Maitlis, 2009; Roberts, Dutton, Spreitzer, Hearphy & Quinn, 2005), дослідники стверджують, що позитивна професійна ідентичність формується у кар'єрному розвитку в професії, сфері діяльності та організації в цілому.

J.E. Dutton, L.M. Roberts та J. Bednar виділяють 4 напрямки формування позитивної професійної ідентичності: моральний (The Virtue Perspective), оцінний (The Evaluative Perspective), розвитковий (The Developmental Perspective) та структурний (The Structural Perspective).

У моральному напрямку професійна ідентичність позитивна тоді, коли в її змісті є моральні якості, які відрізняють «добрих» людей від «недобрих». В оцінному напрямку професійна ідентичність позитивна тоді, коли група, до якої належить людина, позитивно оцінюється членами своєї та інших груп. Розвитковий напрямок — це зміна ідентичності протягом часу, при цьому розрізняють прогресивний та адаптивний підходи. Згідно з прогресивним підходом, чим вищий рівень розвитку групи, тим вища професійна ідентичність її членів, згідно із адаптивним підходом, члени професійної групи постійно змінюють свої ідентичності задля їх адаптації до внутрішніх і зовнішніх стандартів. Структурний напрямок характеризує різні шляхи, якими індивіди намагаються організувати та структурувати свої численні ідентичності (у тому числі й професійні).

Проведене нами свого часу емпіричне дослідження показало, що коли будь-який етап становлення ідентичності проігнорований або пройдений формально, то виникають проблеми у формуванні бажаної структури професійної ідентичності педагога, її відкритість та гнучкість знижуються.

Структура ідентичності — це динамічний соціальний продукт інтеріоризації ресурсів пам'яті, свідомості та інтерпретацій, які характеризують біологічний організм та впливають на процеси соціального життя людини. Структура ідентичності, на думку Г. Брейкуелл, складається з двох рівнів: виміру змісту та виміру цінностей. Вимір змісту містить характеристики, які визначають як соціальну (соціальні ролі, статус, членство у групі), так і особистісну (цінності, настановлення, когні-

тивні стилі) ідентичності. Однак у моделі Г. Брейкуелл відмінності між соціальною та особистісною ідентичністю практично нівелюються. Вимір цінностей час від часу зазнає змін, оскільки зміна системи соціальних цінностей призводить до зміни цінностей особистості.

A. Reid та K. Deaux порівнюють дві моделі структури ідентичності: сегрегаційну (D. Trafimow, H.C. Triandis & S.G. Goto), де стверджується, що соціальні ідентичності та особистісні характеристики представлені в пам'яті людини окремо одні від одних, й інтеграційну (K. Deaux), у якій соціальні ідентичності та особистісні риси співіснують в обмеженому наборі когнітивних структур. Шляхом процедури кластеризації самоописів респондентів A. Reid та K. Deaux показали, що особистісні характеристики є змістом соціальних ідентифікацій особистості, при цьому особистісні ознаки можуть не лише індивідуалізувати людину, але й вказувати на схожість на членів соціальних інгруп.

Професор філософії Гарвардського університету К. Корсгард (Ch.M. Korsgaard) виділяє в структурі ідентичності практичну, або персональну, ідентичність; ідентичність, яка походить з дій; ідентичність, визначену попереднім вибором; ідентичність, яка протистоїть рослинному та тваринному існуванню; ідентичність, що відносить людину до живих істот; гуманізм як практичну ідентичність; ідентифікацію з принципами; ідентифікацію з розумом. Проте ця структура ідентичності формується як в особистості, так і в соціальних груп [15].

Розглянемо умови, необхідні для створення структурно-динамічної моделі самоідентифікації сучасного фахівця. Згідно з підходом А.С. Борисюк [3], модель професійної ідентичності поєднує характеристики соціальної та особистісної ідентичності й включає такі структурні компоненти: особистісний (когнітивний, ціннісно-мотиваційний) та соціальний (операційно-дієвий, афективно-оцінний), які інтегруються в життєвий та професійний досвід через триєдине ставлення: до себе як до професіонала; до засвоєної професії; до професійної спільноти. Структурні компоненти професійної ідентичності розглядалися як сукупність складових, рівень розвитку яких може розцінюватися як показник ступеню сформованості окремих підсистем та професійної ідентичності загалом.

Згідно з підходом В.В. Нуркової [5], модель ієрархічної системи різних за змістом видів ідентичності доцільно представити у вигляді конусу, що складається з трьох рівнів, кожний зі зрізів якого утворений певним колом, де основа — соціальна ідентичність, вище неї — персональна і ще вище — автобіографічна ідентичність. Відповідно, різниця в площині соціальної, персональної та автобіографічної ідентичності відображає рівень та

обсяг різноманіття опосередкуючих їх автобіографічних спогадів.

Отже, при формуванні моделі професійної ідентичності інтегративної особистості невідворотно виникає питання про інтенціональні сили розгортання структури ідентичності. Ми вважаємо, що в цій ролі має виступити процес самоідентифікації особистості. При створенні моделі професійної ідентичності інтегративної особистості цій фазі має передувати фаза створення моделі самоідентифікації.

Модель самоідентифікації матиме спіралеподібний вигляд, що складатиметься з трьох етапів (залучення, переструктурування, визначення ієрархії) та системи норм (норм-стандартів, норм-ідеалів, норм індивідуального прогресу), що визначатимуть як якісну специфіку протікання кожного етапу, так і швидкість переструктурування ідентичності. В той же час взаємодія цих компонентів між собою

на проміжних етапах самоідентифікації (у вигляді своєрідної матриці) має визначити кінцевий результат — швидкість та специфіку переструктурування ідентичності. Мета цієї моделі — створення на її основі тренінгових програм, які не матимуть універсального характеру (що трохи схоже в деяких роботах на пропаганду панатеї), а розв'язуватимуть цілком конкретні проблеми, що стоять перед учасниками тренінгових груп.

Висновки. Таким чином, професійна ідентичність визначається як узагальнююче поняття, що інтегрує в собі структурні елементи особистісної і соціальної ідентичності, складову самосвідомості, підсумки щодо професійного самовизначення, прийняття, самоприйняття особистості з точки зору ефективності її взаємодії з навколишнім світом, що передбачає триєдине ставлення: до себе як до професіонала; до засвоєної професії; до професійної спільноти.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Бек У. Власть и её оппоненты в эпоху глобализма / У. Бек. — М. : Прогресс-Традиция, 2007. — 384 с.
2. Белинская Е. П. Идентичность личности в условиях социальных изменений : автореф. дис. ... доктора психол. наук : 19.00.13 / Е. П. Белинская. — М. : МГУ, 2006. — 50 с.
3. Борисюк А. С. Соціально-психологічні засади становлення професійної ідентичності майбутнього медичного психолога : дис. ... доктора психол. наук : 19.00.05. / Алла Степанівна Борисюк. — Івано-Франківськ, 2011. — 575 с.
4. Довгалёва И. В. Идентификационный дискурс о социальной ситуации человека / И. В. Довгалёва // Известия РГПУ им. А.И. Герцена. — 2010. — № 120. — С. 86–91.
5. Нуркова В. В. Роль автобиографической памяти в структуре идентичности личности / В. В. Нуркова // Мир психологии. — 2004. — № 2. — С. 77–86.
6. Сакс Дж. Достоинство различия. Как избежать столкновения цивилизаций (The Dignity of Difference: How to Avoid the Clash of Civilizations) / Джордж Сакс. — М. : Мосты культуры / Гешарим, 2008. — 223 с.
7. Хухлаев О. Е. Сложность социальной идентичности: концепция С. Роккаса и М. Брюера / О. Е. Хухлаев, М. А. Хайт // Социальная психология и общество. — 2012. — № 3. — С. 16–26.
8. Шафостов А. И. Вера как условие самоидентификации / А. И. Шафоростов ; Федер. агентство по образованию ; Иркут. гос. техн. ун-т. — Иркутск : Изд-во Иркутского гос. техн. ун-та, 2007. — 247 с.
9. Шнейдер Л. Б. Профессиональная идентичность: структура, генезис и условия становления : дис. ... доктора психол. наук : 19.00.13 / Лидия Бернардовна Шнейдер. — М., 2001. — 325 с.
10. Bauman Z. From Pilgrim to Tourist — or a Short History of Identity / Z. Bauman // Questions of Cultural Identity. — London, 2000. — P. 18–35.
11. Brewer M. Social identity and social dilemmas: A double-edged sword / M. Brewer, S. Schneider // Social Identity Theory. Constructive and Critical Advances. — N.Y., 1990. — P. 169–185.
12. Brewer M. Social identity, Distinctiveness, and in-group Homogeneity / M. Brewer // Social Cognition. — 1993. — № 11. — P. 150–164.
13. DeGrazia D. Enhancement technologies and human identity / D. DeGrazia // Journal of Medicine and Philosophy. — 2005. — № 30 (3). — P. 261–283.
14. Huntington S. P. Who are we? The Challenges to America's National Identity / Huntington S. P. — N.Y. : Simon & Schuster, 2004. — 400 с.
15. Korsgaard Ch. M. Self-Constitution: Agency, Identity, and Integrity / Ch. M. Korsgaard. — Oxford ; N.Y. : Oxford University Press, 2009. — 330 p.
16. Lifton R. J. The Protean Self Human Resilience in an Age of Fragmentation / R. J. Lifton. — Chicago : University of Chicago Press, 1999. — 272 p.

Зливков В. Л., Лукомская С. А. Становление понятия «профессиональная идентичность» в отечественной и зарубежной психологии.

Статья посвящена анализу особенностей использования понятия «профессиональная идентичность» в зарубежной и отечественной психологии. Описаны современные подходы к структуре профессиональной идентичности, её связи с социальной идентичностью и идентичностью в целом.

Ключевые слова: идентичность, профессиональная идентичность, социальная идентичность, кризис идентичности, личность.

Zlivkov V. L., Lukoms'ka S. O. The term of “professional identity” formation in the Ukrainian and foreign psychology.

Annotation: The article is dedicated to the analysis of terminological peculiarities of the professional identity application in Ukrainian and foreign psychology. The modern approaches to the professional identity structure, its connection with social identity and identification on the whole are revealed.

Keywords: identity, professional identity, social identity, crisis of identity, personality.